

Więch-Tchórzewska, Wanda

Dwory w Stanisławowie

Rocznik Mińsko Mazowiecki 2, 12-14

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DWORY W STANISŁAWOWIE

Stanisławów - obecnie miejscowość posiadająca status osady gminnej w województwie siedleckim - ma bogatą kilkunastuletnią przeszłość ośrodka miejskiego. W latach 1523-1869 było to jedno z większych miast na Mazowszu prawobrzeżnym. Historia miasta, obejmująca zarówno okresy rozwoju, kiedy miasto wysuwało się do rangi jednego z największych ośrodków regionu, jak i momenty zupełnego upadku (np. w okresie wojen szwedzkich, kiedy zniszczenia sięgały 90% stanu posiadania) jest przykładem dziejów wielu ośrodków miejskich na Mazowszu.

Charakterystycznym elementem historii tej miejscowości jest funkcjonowanie w przeszłości na jej terenie trzech dworów, które niewątpliwie miały wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy miasta. Początki wsi Cisek, na miejscu której lokowane zostało miasto, sięgają XIV wieku. Tę "położoną wśród lasów targową osadę Cisek leżącą w połowie drogi z Warszawy do Liwu" wymieniają źródła już od 1361 r.¹⁾ W literaturze występują podawane za Słownikiem Geograficznym Królestwa Polskiego wzmianki, że zawiązkiem tej leśnej osady był leżący w dawnej puszczy Sulejowskiej książęcy dwór myśliwski Cissek (Czyszków, Cisów) i targowisko przydrożne²⁾. Informacje źródłowe na temat osady przedlokacyjnej, na miejscu której utworzone zostało miasto Stanisławów są znikome, z zachowanych przekazów źródłowych wynika, że od początku XV w. właścicielami jej byli książęta mazowieccy Janusz i Stanisław³⁾. W 1418 r. osiedlili oni na tym terenie osadników, braci: Mikołaja, Paula i Marcina, nadając im cztery łany ziemi pod uprawę⁴⁾. Zapewne z inicjatywy książąt wybudowany został na tym terenie dwór myśliwski. Niestety, ani w źródłach, ani w literaturze nie zachowały się informacje na temat wyglądu i rozmiaru tej budowli. Zapewne często książęta mazowieccy przyjeżdżali tam na polowania, bowiem rozległe kompleksy leśne puszczy Sulejowskiej obfitowały w zwierzyńce różnego gatunku. Funkcjonowanie i potrzeby dworu książęcego przyczyniły się do ukształtowania i rozwoju w jego pobliżu znaczącej osady targowej. Znani ze swawolnego stylu życia książęta mazowieccy, synowie księżnej Anny Radziwiłłówny, darzyli te okolice szczególnym upodobaniem. W 1523 r. książę Stanisław nadał osadzie prawa miejskie, a ta od imienia księcia przybrała nazwę Stanisławów⁵⁾.

Miasto nie pozostawało długo pod zarządem swoich założycieli. Po przedwczesnej śmierci synów księżnej Anny: Stanisława (zm. 8 VIII 1524 r.) i Janusza (zm. 9 III 1526 r.), roszczenia do spadku księżnej Anny (córki Anny Radziwiłłówny, siostry zmarłych książąt), mimo ogromnych zabiegów z jej strony nie zostało uznane.

W kilkanaście lat później, 11 III 1545 r. Stanisławów przechodzi pod zarządek królowej Bony, która po zrzeczeniu się dóbr małopolskich, stanowiących zabezpieczenie jej posagu, otrzymała dobra mazowieckie⁶⁾. Pod zarządek królowej, obok Stanisławowa, weszło jeszcze 10 innych miast mazowieckich. O szczególnym zainteresowaniu miastem ze strony królowej zdecydował niewątpliwie fakt, że Stanisławów położony był wówczas przy ważnym szlaku handlowym, zwanym "gościńcem wielkim litewskim", wiodącym z Poznania przez Warszawę, Stanisławów, Liw, Drohiczyn na Smoleńsk i Moskwę. Wykorzystując dogodnie położenie miasta w połowie drogi między Warszawą a Liwem z inicjatywy królowej wybudowano w Stanisławowie wspaniałą rezydencję, a właścicielami cały zespół zabudowań dworskich. Stanowiły go: okazały, dwukondygnacyjny dwór drewniany na murowanym podpiwniczeniu, budynek urzędniczy, browar, wozownia, lamus z piwnicą, wielka czterodrzwiowa stodoła, obszerne zabudowania gospodarcze i stajnia oraz pomieszczenia na wozy i sanie. Zbudowany na planie prostokąta dwór królewski wyróżniał się w XVI w. okazałością architektoniczną wśród innych budowli na Mazowszu.

W obu kondygnacjach mieścił kilkanaście komnat mieszkalnych o różnym przeznaczeniu. Obok wielkiej sali reprezentacyjnej były tam małe pokoje noclegowe, a po przeciwnych stronach dolnej kondygnacji dwie kaplice. Budowla była bardzo dobrze zabezpieczona. Wszystkie drzwi były odpowiednio umocowane i zabezpieczone. Ponadto cały kompleks zabudowań dworskich otoczony był wysokim i mocnym ogrodzeniem z bramą od strony miasta i strażnicą obronną nad przejazdem bramnym⁷⁾. Obiekt spełniał więc jednocześnie rolę obronną. Na uwagę zasługuje lokalizacja dworu w bardzo dogodnym punkcie topograficzno-komunikacyjnym, w pobliżu wielkiego traktu litewskiego, przekraczającego w tym miejscu niewielką rzeczkę, na terenie lekko wzniesionym, nieco na wschód od obecnie istniejącego dworu. Tu zapewne było miejsce postoju, a prawdopodobnie także możliwość noclegu nie tylko orszaku królewskiego, lecz także licznych kupców litewskich udających się do Warszawy czy Poznania.

Obsługa dworu królewskiego, głównie poczty królewskiej wiodącej na Litwę, a także zatrzymujących się tu często kupców miała wpływ na ukształtowanie się w Stanisławowie licznej sieci warsztatów rzemieślniczych, co pośrednio przyczyniło się do rozwoju miasta. W połowie XVI w. na potrzeby królewskiego miasta pracowało kilkanaście młynów wodnych, 30 bartników dostarczało miód z rozciągających się wokół Stanisławowa borów, 90 piekarzy prześcigało się w smakowitych wypiekach, zaś 79 piwowarów warzyło piwo wyróżniające się szczególnym smakiem. Łącznie funkcjonowało tam 263 rzemieślników, w tym - poza wymienionymi - najbardziej liczną grupę stanowili kołodzieje (33), szewcy (33). Reprezentowane były wszystkie potrzebne gałęzie rzemiosła. Miasto posiadało 26 prasolów (trudniących się rozprowadzaniem soli), 15 zdunów, 11 kuśnierzy, 10 krawców, 9 wókienników, 6 kramarzy, 4 bednarzy, 3 tokarzy, 3 ślusarzy, 3 stolarzy, 2 rymarzy, 2 siodlarzy, 2 iglarzy, 1 czapnika, 1 kowala i 1 paśnika⁸⁾. Pod względem rozwoju rzemiosła Stanisławów należał do przodujących miast na Mazowszu. Liczna grupa rzemieślników, dobrze prosperujące targi i jarmarki oraz szeroka wymiana handlowa były źródłem zaможności jego mieszkańców.

W połowie XVI w. Stanisławów był prężnym ośrodkiem rzemieślniczo-handlowym Mazowsza, liczącym ok. 2 500 mieszkańców i 416 domów. Był to okres największego rozkwitu w dziejach miasta. Pod względem ilości zabudowań i liczby mieszkańców Stanisławów plasował się w grupie takich miast jak Liw, Ostrołęka, Garwolin, Rawa czy Warka⁹⁾.

Okres ponad wiekowej prosperity miasta i funkcjonowania dworu na jego terenie przekreśliła klęska wojen szwedzkich. Przejmujący opis zniszczeń Stanisławowa po zakończeniu działań wojennych zamieścili ilustratorzy królewskiej armii w 1660 r. "Miasto ... jest przez nieprzyjaciela koronnego spalone i wniwecz obrócone"¹⁰⁾. Straty sięgnęły 90% stanu posiadania. Po wojnach w mieście pozostało tylko 28 domów, a liczba ludności spadła do 200 osób. Zniszczone zostały wszystkie urzędy miejskie, dotkliwe straty poniosło także rzemiosło. W mieście pozostało tylko 15 rzemieślników mocno zubożałych. Poważnym zniszczeniem uległy budowle publiczne, częściowo spalony został dwór - spłonął dach budowli, uszkodzone zostały okna, drzwi i piece.

Po tak ogromnych zniszczeniach miasto nie było w stanie podźwignąć się z upadku przez kilka następnych dziesięcioleci i spadło do rangi wsi. Opustoszał także dwór królewski. Mimo ponownej lokacji w 1677 r. Stanisławów z trudem się odbudował i mimo starań właścicieli nigdy nie wrócił do dawnej świetności. O ostatecznej dewastacji dworu zdecydował niewielki epizod historyczny w 1712 r. Wówczas we dworze stanisławowskim schroniła się, zaniknęła i obwarowała grupa stronników Stanisława Leszczyńskiego. Nie była ona jednak w stanie obronić się i po krótkim oblężeniu zmuszona została do kapitulacji. Miasto poniosło dotkliwe straty, a zabudowania dworskie uległy kompletnemu zniszczeniu. Wzniesiony w pierwszej połowie XIX w. na tym samym miejscu trzeci dwór, prawdopodobnie przez Prądyńskich, później stanowiący własność Gerliczów, nie dorównywał już wielkością ani charakterem budowli królewskiej.

Jednokondygnacyjny, na planie prostokąta, z gankiem, o dwutraktowym układzie wnętrza, nie przedstawia szczególnych wartości architektonicznych ani widokowych. Mało widoczny od strony drogi do Warszawy, obecnie bardzo zniszczony, nie przyciąga swym widokiem wzroku przechodniów. Jedynie występująca tam enklawa zieleni i stare okazy drzew luźno rozsiane wokół stawu i dworu przypominają o dawnej świetności miasta, książęcych polowaniach i pobytach orszaku królowej Bony.

Dwór w Stanisławowie stan z 1960 r. Rys. M.Chabrowski

PRZYPISY

- 1) *Miasta polskie w Tysiącleciu, t.II, s.515, Wrocław 1967.*
- 2) *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, pod red. B.Chlebowskiego, t. XI, Warszawa 1890, s. 188.*
- 3) *Matricularum Regni Poloniae Summaria, wyd. Teodor Wierzbowski, t.I, R.1533, poz. 15577.*
- 4) *MRPS, R.1545, poz. 21897.*
- 5) *Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, nr 32, k. 160-161.*
- 6) *MRPS, R.1545, poz. 21897.*
- 7) *AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, sygn. XLVI nr 153.*
- 8) *Lustracje województwa mazowieckiego 1565, cz. II.*
- 9) *Irena Gieysztorowa, Andrzej Zahorski, Juliusz Łukasiewicz, Cztery Wieki Mazowsza. Szkice z dziejów 1526-1914, Warszawa 1968, s. 59-61.*
- 10) *AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, sygn. 153.*